

Bożena Mądra

"120 rocznica Powstania Styczniowego"

Biuletyn Polonistyczny 27/3-4 (93-94), 79-88

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

W dyskusji J. Centkowski ("Wiadomości Historyczne") porównał polską prasę pedagogiczną z analogicznymi pozycjami w Europie Zachodniej i w krajach socjalistycznych; polemizował z referentem w sprawie zagadnień periodyzacyjnych. K. Koźniewski zaproponował zaliczenie periodyków harcerskich oraz młodzieżowych do wydawnictw pedagogicznych. A. Paczkowski mówił o roli prasy szkolnej w rewolucji 1905 r., w latach międzywojennych, a także po 13 XII 1981 r. W replice J. Jarowiecki wskazał na dydaktyczną rolę omawianych wydawnictw; przypomniał, że w różnych okresach zastępowały one podręczniki.

¹ Szczegółowe sprawozdanie z obrad i teksty referatów opublikuje "Kwartalnik Historii Prasy Polskiej".

Mgr Marek Tobera

"120 rocznica Powstania Styczniowego"

W dniach 28-31 marca 1984 r. Pracownie Historii Literatury Romantyzmu i Pozytywizmu w IBL PAN zorganizowały konferencję poświęconą 120 rocznicy Powstania Styczniowego. Dwa pierwsze dni spotkania przygotowała Pracownia Romantyczna, zachowując styl poprzednich swych sympozjów (krótkie referaty-zagajenia, ujęte w bliskie tematycznie bloki; duża rola dyskusji zaplanowanej w oparciu o rozesłany wcześniej repertuar pytań i zagadnień wartych zbiorowej refleksji). Celem tej części było ujawnienie związków powstania 1863 r. z polską tradycją polityczną i literacką, ukształtowaną przez kulturę okresu zaborów, jak również odpowiedź na pytanie, czy i w jaki sposób klęska roku 1863 uformowała świadomość narodową i społeczną

Polaków w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Takie ujęcie tematu umożliwiło wspólną dyskusję pomiędzy przedstawicielami różnych dyscyplin naukowych (historia, historia literatury, historia sztuki) - cenną ze względów merytorycznych i metodologicznych.

Konferencję otworzyła prof. dr A. W i t k o w s k a (IBL). Jej referat wprowadzający - "Przemiany w świadomości narodowej po roku 1863", skupiał wszystkie motywy myślowe rozwijane w dalszych wystąpieniach. Autorka przedstawiła trzy wątki intelektualne i emocjonalne organizujące polską świadomość postępczną: 1) wyjątkowość doświadczenia lat 1861-1864 i szok powstaniowy społeczeństwa polskiego (powszechność powstania i pacyfikacji, etyczne skutki przeżycia walki, śmierci, klęski, poświęcenia i okrucieństwa; adaptacja do życia na ruinach); 2) przewartościowanie generalnych założeń duchowej całości polskiej, wypracowanych w okresie władztwa romantyzmu (krytyka kultu i "terroru" młodości, reinterpretacja pojęcia emigracji, kwestionowanie romantycznych ideałów moralnych, etycznych i patriotycznych polskiej wspólnoty, atak na mesjanizm i marzycielstwo); 3) znaczenie powstania u progu niepodległości, klęska a narodowa tożsamość, rok 1863 w mitycznym życiu Polaków, zwłaszcza w okolicach 50 rocznicy powstania w 1913 r.

Pierwsze zagajenie, pt. "Czy romantyczne?", wygłosiła M. P i w i ń e k a (IBL). Autorka, ukazując odmienność styczniowego ruchu (masowość, niedemonstracyjność "epoki tajnej") i nowoczesność formacji umysłowej pokolenia walczącego w 1863 r. (postromantyczna, "biedermeierowska" świadomość, myślenie w kategoriach państwa, organizacji prawodawstwa, reform) - próbowała udowodnić tezę o krytycznym wobec romantyzmu, mieszczańskim charakterze powstania, jak również pogląd, iż właśnie

ów "nowy ton" insurekcji zdecydował o zasadniczym zwrocie w umysłowym i gospodarczym życiu Królestwa.

Następnie dr hab. J.M. R y m k i e w i c z (IBL) w eseju "Nie ma Polaki, nie ma Rosji, nie było powstania" zestawił zawartość "Tygodnika Ilustrowanego" z 1863 r. z wydarzeniami, którymi żyło społeczeństwo stolicy i kraju. Referent przedstawił procedurę pomijania w owym piśmie faktów najistotniejszych, decydujących o kształcie rzeczywistości tamtego czasu (powstanie, wszechobecność represji) oraz dokonał oceny "niezaangażowanej" postawy "Tygodnika".

Kolejne wystąpienie, dr M. Z i e l i Ń s k i e j (IBL), zatytułowane "Od pięciu ofiar do pięciu szubienic", dowodziło tezy o romantycznym charakterze ruchu styczniowego. Autorka zinterpretowała żalobny charakter i styl powstania oraz symboliczno-religijną "wojnę" społeczeństwa polskiego z zaborcą - jako naturalną konsekwencję wzajemnej obcości dwu tradycji: demokratycznej i despotycznej; podkreślając na koniec zagrożenia światopoglądowe i etyczne, które wiązały się z klęską powstania, przewartościowującą dotychczasowe romantyczne wyznaczniki idei polakości (wiara w posłannictwo narodu, w skuteczność patriotycznej ofiary, w sprawiedliwość dziejową, w boski ład świata itp.).

Ostatni referat w pierwszym dniu obrad - dr M. J o c z o w e j (IBL), pt. "Polskie nieszczęście. Rok 1863 w popularnych publikacjach literackich we Francji" - omawia stanowisko francuskich pisarzy wobec wydarzeń w Polsce - w porównaniu z reakcją literatury francuskiej na powstanie listopadowe.

Tekstem inicjującym drugi dzień sympozjum był referat prof. dr M. J a n i o n (IBL) - "Topos szaleństwa, szaju, obłądu, wariactwa, donkiszotyzmu, pijaństwa oraz samobójstwa w

i o powstaniu styczniowym". Autorka przedstawiła na wstępie historię kształtowania się obrazu "szalonego z rozpaczy po utracie ojczyzny" na przykładzie doświadczeń ostatniego pokolenia Polaki niepodległej, podkreślając, iż owe żywe legendy o związku między historią i chorobą uformowały w dużym stopniu romantyczną wizję "patriotycznego obłędu", wyrażoną najpełniej przez Mickiewicza, który dokonał znacznej inwersji aksjologicznej w ocenie szaleństwa i rozsądku. Następnie referentka omówiła szerszą legendę Rejtana - zarówno w perspektywie ówczesnej, jak i dzisiejszej (M. Brandys, Zawieyski), wskazując na ciągłość "archetypu rejtanicznego" w polskiej literaturze - aż po drugą połowę XX wieku (Zawieyski, Krzysztonia "Obłęd", komentarz Andrzejewskiego do "Apelacji"). W ostatniej części wystąpienia autorka zajęła się przykładami autentycznych i literacko przetworzonych "szaleńców" okresu listopadowego ("Adam Szaleniec" Krasieńskiego, "Król zamczyska" Goszczyńskiego) i styczniowego (Leon Głowacki, Kniki z "Pompalińskich" Orzeszkowej, wuj Klemens z "Nocy i dni" Dąbrowskiej) oraz ich pozytywistyczną krytykę. W konkluzji referentka podkreśliła szczególną, ponadromantyczną wartość etyczną "polekiego szaleństwa patriotycznego", wywyższającego moralność i miłość do pokonanego nad politykę i jej "darwinowskie" prawo silniejszego.

Następnie prof. dr M. Ż m i g r o d z k a (IBL) przedstawiła referat "Młot i dźwuta 1863 r.", w którym omówiła doświadczenie klęski styczniowej i jej wpływ na biografie i twórczość dojrzewających pisarzy (Asnyk, Orzeszkowa), bądź dorastających (np. Prus) w cieniu 1863 r. Przytoczona przez autorkę referatu diagnoza Orzeszkowej: "Nikt z tego pokolenia właściwej sobie wiary nie doszedł. Byli uczniami klęski", dobrze określa życiową i artystyczną drogę tego pokolenia naznaczonego przez

klęskę ostatniej polskiej insurekcji.

Z kolei B. M ą d r a (IBL) - odpowiadając na tytułowe pytanie referatu "Jak malować klęskę?", zinterpretowała precyzyjne formy rysunku Grottgera - idealizujące i łagodzące klęskę - zestawiając je z powstańczymi obrazami Malczewskiego, ukazującymi tragizm przetrwania po klęsce.

Dr T. B u r e k (IBL) w wystąpieniu zatytułowanym "1863 po 1905-ym" przedstawił rolę tradycji styczniowej w myśleniu politycznym i w literaturze - od rewolucji 1905 r. do wybuchu I wojny światowej, podkreślając aktualność i zarazem odmiennosc tematu powstańczego u progu XX wieku. Następnie autor krótko scharakteryzował kilka najwybitniejszych - jego zdaniem - utworów literackich o roku 1863, jakie powstały w tej epoce ("Gloria victis" Orzeszkowej, "Wierna rzeka" Żeromskiego, "Kryjaki" Wielopolskiej, "Ojcowie nasi" Struga, "Omyłka" Prusa, "Zacisze" Sieroszewskiego).

Na zakończenie drugiego przedpołudnia konferencji doc. dr hab. A. K o w a l c z y k o w a (IBL) wygłosiła referat "Piłsudski wobec powstania 1863 r.", w którym omówiła znaczenie tradycji 1863 r. w duchowej i intelektualnej biografii Piłsudskiego, podkreślając sprzeczność między etyczną waloryzacją postawy powstańców a założeniem wymagań skutecznej walki o niepodległość (krytyczna ocena powstania u podstaw politycznej i wojskowej strategii Legionów).

Kolejne popołudnia dwóch pierwszych dni obrad przeznaczono na dyskusję. Rozmowa - rozpoczęta przez prof. dra S. Kie-
niewicza - skupiła się wokół problemu romantyczności i nieromantyczności styczniowego ruchu, wokół niejednoznacznych związków między polityką a moralnością zarówno w powstaniu, jak i w jego ocenie oraz wokół metodologicznych korzyści i

wzajemnych inspiracji wynikających ze wspólnego - historyków z literaturoznawcami - spojrzenia na rok 1863. W uwagach szczegółowych prof. Kieniewicz nawiązał do wystąpienia A. Witkowskiej (kwestionując np. "młodość" przywódców powstania - wedle panujących ówczesnie kryteriów dojrzałości) i do J.M. Rymkiewicza zwracając uwagę na możliwy kryptopolityczny charakter niektórych informacji "Tygodnika Ilustrowanego". Wątek "Tygodnika" kontynuowała A. Kowalczykowa, podkreślając wartość milczenia pisma Jenikego na tle napastliwych wystąpień prasy rządowej, bez określenia wszakże granicy między wymogami przetrwania gazety a narodową apostazją. W dalszej części dyskusji omawiano - po wystąpieniu prof. dra H. Markiewicza - stanowisko stańczyków wobec powstania i ruchów niepodległościowych. Żywy był również spór o rangę Kraaszewskiego - Bdelesławity, pierwszego komentatora i interpretatora powstańczych wydarzeń. Oprócz szczegółowych uwag, związanych bezpośrednio z referatami (prof. C. Bobińskiej na temat braku kwestii socjalnej powstania w ujęciach historyków literatury, doc. A. Bartoszewicz, kwestionującej masowość styczniowego ruchu, doc. W. Juźczaka na temat Grottgera) wygłoszono w trakcie dyskusji wypowiedzi przygotowane zgodnie z repertuarem kwestii rozesłanym wcześniej przez organizatorów sympozjum. Do nich należał referat prof. dra H. M a r k i e w i c z a (UJ) pt. "Stańczycy a powstanie", w którym autor - nie idealizując publicystyki stańczyków - uznawał jej odwagę cywilną, nie ustępującą przed emocjonalnymi stereotypami i rozdzielającą racje moralne i polityczne, szkic doc. W. Ś l i w o w s k i e j (IH PAN) nt. roli patriotycznej aktywności kobiet polskich w procesie emancypacji i działalności Polek w okresie powstania, wypowiedź dra J. K o z ł o w s k i e g o o wyjątkowo silnej obecności tradycji styczniowej w polskim

ruchu robotniczym, oraz referat dra W. G u t o w s k i e g o (UMK) pt. "Rok 63 w twórczości Micińskiego", w którym autor pokazał, że wg Micińskiego przegrana umożliwiła ogółowi społeczeństwa pozbycie się uciążliwych dylematów wolności, straceni-
czym jednostkom natomiast budowanie na przekór rozsądnej opinii nowej egzystencji "ludzi zbuntowanych". Głos zabierali również: prof. dr M. G r z ę d z i e l s k a (UMCS) - "Styczniowa suita u Felicjana Faleńskiego"; dr R. F o r y c k i (UW) - "Opinia Francji i Rosji wobec powstania styczniowego"; K. G o c - "Powstanie polskie w prasie noworosyjskiej"; mgr K. Z i e m b a (UG) - "Romanowskiego droga do powstania"; dr E. N a w r o c k a (UG) - "Powstanie styczniowe w polskiej literaturze współczesnej". Ponadto w dyskusji udział wzięli: prof. prof. M. Janion, M. Grzędzielska, doc. doc. M. Tatara, S. Frybes, J. Trznadel, dr dr M. Piwińska, U. Ratajska i in.

Pozytywistyczna część symposium (30-31 III) zachowała tradycyjną formułę obrad oraz dyskusji. W jej pierwszym dniu doc. dr hab. J. M a c i e j e w s k i (IBL) przedstawił referat pt. "Powstanie styczniowe a przełom literacki połowy wieku", i zajął się w nim sprawą periodyzacji literatury wskazując na zaczątki prepozytywizmu (scjentyzm, darwinizm) w czasach przedpowstaniowych. Zdaniem referenta przełom pozytywistyczny należy przesunąć do 1860 r. Tezą zasadniczą referatu było rozpatrzenie sprawy rusyfikacji i skonstatowania pewnej zależności, jaką jest nasilenie się represji w sytuacji, gdy słabnie opór.

Doc. dr K. Poklewska (UŁ) w referacie pt. "Między romantyzmem a pozytywizmem. Lwowski »Dziennik Literacki« w latach 1856-1870" wskazała na lwowskie pismo jako na jednego z prekursorów pozytywizmu. Referentka zgodna była z doc. Maciejewskim w kwestii usytuowania przełomu pozytywistycznego około 1860 r.

Doc. dr H. B u r s z t y ń s k a (UŚl.) przedstawiła "Stanowisko Kraszewskiego z lat 60-ych wobec literatury romantycznej". Ukazała myślenie Kraszewskiego o Słowackim, którego twórczość wywarła wpływ na Powstanie, akcentując jednak fakt, iż Kraszewski nie cenił Słowackiego jako ideologa. Autor "Starej baśni" wysoko natomiast oceniał "Konrada Wallenroda" i "Pana Tadeusza" Mickiewicza.

Doc. dr hab. J. P r o k o p (IBL) w swej próbie lektury powieści "My i oni" Kraszewskiego postawił na nowo sprawę Polski i Rosji w kontekście 1863 r. Uwagę skupił na omówieniu zbawczej roli Polski odkupującej Rosję przez swoje cierpienia moralne.

Prof. dr M. G ł o w i ń s k i (IBL) w skróconej werji referatu "Pisak 1863 r. Rzecz o Józefie Aleksandrze Miniszewskim" mówił o takiej specyficznej komunikacji literackiej, w której narzędziem ostatecznym okazał się sztylet. Pominął przy tym sprawę protektora, osoby wynajmującej dziennikarza, koncentrując się na roli "pismaka" i jej podstawowych kategoriach, m.in. na sprawie "pismactwa" jako pisarstwa niegodnego, nacechowanego lojalnością nie wobec siebie, lecz mocodawcy. J.A. Miniszewski był "pismakiem" nie mogącym dokonać (z uwagi na ówczesną sytuację historyczną) interioryzacji racji społecznych, w zamian stylizującym się na proroka. Miniszewski, będąc niezłym literatem, był zarazem tym gorszy w funkcji instrumentalnego pismaka.

Doc. dr hab. A. M a r t u s z e w s k a (UG) scharakteryzowała "Motywy patriotyczne pozytywistycznej powieści tendencyjnej". Mówiła o języku ezopowym powieści, wyróżniła metafory przestrzenne, wskazała też na kontrastowy schemat dwóch światów w powieści tendencyjnej, czyli na przeciwieństwo: kraj - zagranica.

Doc. dr hab. J. B a c h ó r z (UG) zapoznał słuchaczy z problematyką konwersji na scjentyzm oraz ideologizacji nauki w pokoleniu pozytywistów w referacie "Fantazyjne objawy zmysłowe, Geneza i antygeneza scjentyzmu pozytywistów". W referacie przedstawiona została postawa Prusa wobec powstania. "Prus po-grzebał siebie nad Białką" - stwierdził referent, przypominając o nielicznych wzmiankach o powstaniu w jego twórczości, o niechęci pisarza do wspomnień, o powrocie do lektur przerwanych przez partyzantkę (Mill, Vico, Darwin) i sytuujących Prusa poza rzeczywistością postyczniową. W wypadku innych postaci z tamtego pokolenia konwersja na rzecz scjentyzmu była "przejściem" przez zachód Europy, dowodzącym, jak wielką szansą jest dla Polski przynależność do zachodu Europy.

W dyskusji nad tym obszernym zestawem referatów wypowiedzieli się: M. Zielińska, G. Borkowska, M. Grzędzielska, M. Tatara. Zielińska interpretowała "język" Wielopolskiego, czyli osobę Miniszewskiego poprzez nierozwiązany w jego piśmarstwie dylemat języka patriotycznego i języka propagandy rosyjskiej. Borkowska dorzuciła do opisu powieści tendencyjnej, dokonanej przez A. Martuszeuską, sprawę zestawów lektur i scen lektur jako wyznaczających również zakres tradycji.

W ostatnim dniu wygłoszono trzy referaty. Pierwszy, dra M. P ł a c h e c k i e g o (IBL), pt. "Dekadentyzm południa wieku", omawiał pesymistyczno-predekadencki wątek obecny w pozytywizmie. Autor postawił jako tezę - paradoks (oparty na zjawisku tak skądinąd naturalnym, jak rozpad grupy), iż pozytywizm skończył się, zanim się zaczął. Dla opisanie i zrozumienia postawy pozytywistów ważniejsza, od historyczno-filozoficznej, wydała się referentowi perspektywa historycznej socjologii lektury. Perspektywa, która ukazałaby pozytywizm jako reakcję

na stress niewoli politycznej, represji i prześladowań polskości po 1864 r.

"Lata 60-e i powstanie styczniowe w groteskowym spojrzeniu Jana Lama" - tak zatytułowany został tekst doc. dra S. Frybesea (UW). Autor sięgnął do "Koroniarza w Galicji" Jana Lama i wskazał na główne cechy pisarstwa tego twórcy, czyli na publicystyczne zaangażowanie autora, na metodę groteskowego wyjaśnienia rzeczywistości, a także na tzw. panoramy pamfletowe.

Ostatni referat pt. "O niektórych cechach kultury czytelniczej w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym" przedstawił dr J. Kosteki (BN). Referent pokazał możliwości stania się "czytelnikiem" w społeczeństwie polskim w drugiej połowie XIX stulecia. Na podstawie danych statystycznych referent omówił ówczesne czasopiśmiennictwo, księgozbiory i wypożyczalnie wówczas zakładane lub już istniejące, ich zasoby oraz czytelniczą frekwencję.

W końcowej dyskusji wzięli udział H. Markiewicz rozszerzając pesymistyczno-predekadencki wątek nakreślony przez M. Płacheckiego o "Dumania pesymisty" Świętochowskiego, z czym polemizowała M. Grzędzielska. odrzucając zupełnie zjawisko dekadentyzmu w odniesieniu do tamtych czasów. Nadto M. Płachecki postawił zagadnienie związku między teatralizacją i karnawalizacją w odniesieniu do spraw poruszonych przez S. Frybesea, zaś G. Borkowska podniosła kwestię wzajemnych dopowiedzeń między referatami M. Płacheckiego i J. Kosteckiego.

Dr Bożena Madra